

www.vulkani.rs
office@vulkani.rs

Naziv originala:
Michael J. Sandel
WHAT MONEY CAN'T BUY

Copyright © 2012 by Michael J. Sandel
Translation Copyright © 2022 za srpsko izdanje Vulkan izdavaštvo

ISBN 978-86-10-04544-4

Ova knjiga štampana je na prirodnom recikliranom papiru od drveća koje raste u održivim šumama. Proces proizvodnje u potpunosti je u skladu sa svim važećim propisima Ministarstva životne sredine i prostornog planiranja Republike Srbije.

MAJKL DŽ.
SANDEL

ŠTA SVE
NOVAC NE
MOŽE DA
KUPI?

Preveo Vladimir D. Nikolić

VULKAN
IZDAVAŠTVO

Beograd, 2022.

Za Kiku, s ljubavlju

Uvod: tržišta i moral

Postoji nešto što se ne može kupiti novcem, ali ovih dana nema baš mnogo toga. Danas je skoro sve na prodaju. Evo nekoliko primera:

- *Nadogradnja zatvorske ćelije: 82 dolara za noć.* U Santa Ani u Kaliforniji, i nekim drugim gradovima, nenasilni prestupnici mogu da plate za udobniji smeštaj – čistu i mirnu ćeliju, daleko od ćelija za zatvorenike koji ne plaćaju.¹
- *Pristup traci za vozila sa više od dvoje putnika dok vozite sami: osam dolara tokom špica.* Mineapolis i drugi gradovi pokušavaju da smanje gustinu saobraćaja dopuštajući solo vozačima da plate kako bi vozili u trakama za vozila sa više od dvoje putnika po ceni koja varira u zavisnosti od saobraćaja.²
- *Usluga indijske surogat majke: 6.250 dolara.* Zapadni parovi koji traže surogat majke sve češće to čine u Indiji, gde je ova praksa zakonita, a cena je do tri puta manja od trenutne tarife u Sjedinjenim Američkim Državama.³
- *Pravo da se doselite u Sjedinjene Države: 500.000 dolara.* Stranci koji investiraju pola miliona dolara i stvore najmanje deset radnih

mesta u nekoj oblasti visoke nezaposlenosti stiču pravo na zelenu kartu, koja im daje pravo na trajni boravak.⁴

- *Pravo da ustrelite ugroženog crnog nosoroga: 150.000 dolara.* Južna Afrika dopušta rančerima da prodaju lovcima pravo da ubiju ograničeni broj nosoroga kako bi podsticala rančere da gaje i štite ugrožene vrste.⁵
- *Broj mobilnog telefona vašeg lekara: godišnje 1.500 dolara, pa na više.* Sve veći broj „konsijerž“ doktora nudi mogućnost kontakta mobilnim telefonom i zakazivanja pregleda za isti dan pacijentima voljnim da plate godišnju naknadu, koja se kreće od 1.500 do 25.000 dolara.⁶
- *Pravo da ispustite tonu ugljen-dioksida u atmosferu: 13 funti (otprilike 18 dolara).* Evropska unija upravlja tržištem emisija ugljen-dioksida i omogućava kompanijama da kupuju i prodaju pravo na zagađivanje.⁷
- *Upis vašeg deteta na neki prestižan univerzitet.* Iako cena nije postavljena, službenici nekih vrhunskih univerziteta izjavili su za časopis *Vol strit žurnal* da prihvataju neke ne baš blistave studente čiji su roditelji bogati i verovatno će toj ustanovi donirati pozamašna novčana sredstva.⁸

Ne mogu svi sebi priuštiti da kupe navedeno. Ali danas postoji mnoštvo novih načina da se zaradi novac. Ako morate da zaradite malo dodatne love, evo novih mogućnosti:

- *Iznajmite prostor na svom čelu (ili negde drugde na vašem telu) za prikazivanje reklama: 777 dolara.* Avio-kompanija *Er Nju Ziland* unajmila je trideset ljudi da obriju glavu i nose privremenu tetovažu sa sloganom: „Treba vam promena? Glavu gore, dođite na Novi Zeland.“⁹

Šta sve novac ne može da kupi?

- *Budite ljudsko zamorče u kliničkom ispitivanju lekova za neku farmaceutsku kompaniju: 7.500 dolara.* Plata može da bude veća ili manja, u zavisnosti od invazivnosti procedure koja se koristi za ispitivanje nuspojava tih lekova, kao i propratnih nelagodnosti.¹⁰
- *Ratujte u Somaliji ili Avganistanu za privatnu vojnu kompaniju: od 250 dolara mesečno do 1.000 dolara dnevno.* Plata varira u zavisnosti od vaše stručne spreme, iskustva i nacionalnosti.¹¹
- *Čekajte u redu na Kapitolu hilu i čuvajte mesto za nekog lobistu koji želi da prisustvuje kongresnom saslušanju: od 15 do 20 dolara na sat.* Lobisti za čekanje u redu plaćaju firmama koje unajmljuju beskućnike i ostale da stoje u redovima.¹²
- *Ako ste učenik drugog razreda neke osrednje osnovne škole u Dalasu, pročitajte knjigu: dva dolara.* Da bi podstakle čitanje, škole plaćaju klincima svaku knjigu koju pročitaju.¹³
- *Ukoliko ste gojazni, smršajte sedam kilograma za četiri meseca: 378 dolara.* Osiguravajuće kompanije nude finansijske podsticaje za mršavljenje i druge vrste zdravog ponašanja.¹⁴
- *Kupite polisu životnog osiguranja od neke bolesne ili stare osobe, plaćajte godišnje rate dok je ta osoba živa, a potom naplatite osiguranu sumu kad ta osoba umre: potencijalno milione (u zavisnosti od vrednosti polise).* Taj oblik klađenja na život nepoznatih osoba postao je industrija vredna 30 milijardi dolara. Što nepoznata osoba ranije umre, to investitor zaradi više novca.¹⁵

Živimo u doba kad bezmalo sve može da se kupi i proda. U toku proleće tri decenije, tržišta – i tržišne vrednosti – počela su da upravljaju našim životima kao nikad pre. Nismo stigli do tog stanja svesnim izborom. Maltene kao da nas je zaskočilo.

Kada se završio hladni rat, tržište i tržišno razmišljanje uživali su prestiž bez premca, što je i razumljivo. Nijedan drugi mehanizam za organizaciju proizvodnje i raspoređivanje dobara nije se pokazao toliko

uspešnim u stvaranju bogatstva i prosperiteta. Međutim, dok je sve veći broj država širom sveta prihvatao tržišne mehanizme u funkcionisanju svoje privrede, događalo se nešto drugo. Tržišne vrednosti počele su igrati sve veću i veću ulogu u društvenom životu. Ekonomija je postajala carski delokrug. Danas, logika kupovine i prodaje više se ne odnosi samo na materijalna dobra, već sve više upravlja celokupnim životom. Kucnuo je čas da se zapitamo želimo li da živimo na takav način.

EPOHA TRŽIŠNOG TRIJUMFALIZMA

Godine koje su prethodile finansijskoj krizi iz 2008. predstavljale su opojno vreme vere u tržište i ukidanje suvišnih propisa i ograničenja – epohu tržišnog trijumfalizma. Početak te epohe vezuje se za rane osamdesete godine XX veka, kad su Ronald Regan i Margaret Tačer obznanili uverenje da tržište, a ne država, drži ključeve za blagostanje i slobodu. A to se nastavilo tokom devedesetih godina, sa tržišno prijateljski nastrojenim liberalizmom Bila Klintona i Tonija Blera, koji su ublažili ali i učvrstili svoje uverenje da su tržišta primarna sredstva za postizanje javnog blagostanja.

Danas je to uverenje u krizi. Epohi tržišnog trijumfalizma došao je kraj. Finansijske krize nisu samo bacile sumnju na sposobnost tržišta da delotvorno izdvoje rizik. One su podstakle i široko rasprostranjen osećaj da su se tržišta odvojila od morala i da ih nekako moramo opet spojiti s njim. Ali nije očigledno šta bi to značilo, niti kako bismo mogli da to postignemo.

Neki kažu da je moralni nedostatak u srcu tržišnog trijumfalizma bila pohlepa, koja je dovela do neodgovornog rizikovanja. Sudeći po tom gledištu, rešenje je u tome da se zauzda pohlepa, da se insistira na većem poštenju i odgovornosti među bankarima i izvršnim direktorima

Šta sve novac ne može da kupi?

na Vol stritu, i da se donesu razboriti propisi koji će sprečiti da se slične krize ubuduće dogode.

To je, u najboljem slučaju, delimičan zaključak. Premda je svakako istina da je pohlepa odigrala veliku ulogu u finansijskoj krizi, reč je o nečem krupnijem od toga. Kobra promena koja se odigrala u toku protekle tri decenije nije bila ta što se povećala pohlepa, već što su se tržišta i tržišne vrednosti prelili u sfere života u kojima nemaju šta da traže.

Da bismo se izborili s tim stanjem, moramo uraditi mnogo više, a ne samo kritikovati pohlepu; moramo iznova promisliti koju bi ulogu tržišta trebalo da igraju u našem društvu. Potrebna nam je javna debata o tome šta to znači držati tržišta tamo gde im je mesto. Da bismo vodili tu debatu, moramo dobro razmisliti o moralnim ograničenjima tržišta. Moramo se zapitati postoji li nešto što ne treba da se kupuje novcem.

Širenje tržišta, i tržišno orijentisanog načina razmišljanja, u one aspekte života kojima su tradicionalno upravljale netržišne norme jedan je od najznačajnijih događaja našeg vremena.

Razmislite o ubrzanom množenju profitnih škola, bolnica i zatvora, i o tome da se unajme privatni vojni preduzetnici za ratovanje. (U Iraku i Avganistanu privatne kompanije brojčano nadmašuju jedinice američke vojske.¹⁶)

Razmislite o oseći javnih policijskih snaga i plimi privatnih bezbednosnih kompanija – posebno u Sjedinjenim Državama i Velikoj Britaniji, gde je broj privatnih bezbednjaka veći od broja državnih policajaca više nego dvostruko.¹⁷

Ili razmislite o agresivnom reklamiranju lekova farmaceutskih kompanija potrošačima u bogatim zemljama. (Ako ste ikad videli televizijske reklame na večernjim vestima u Sjedinjenim Državama, može vam se oprostiti ukoliko mislite da najveće zdravstvene krize na svetu nisu malarija ili rečno slepilo ili bolest spavanja, već podivljala epidemija erektilne disfunkcije.)

Takođe, razmislite o širenju komercijalnog oglašavanja u državnim školama; o prodaji „prava na imenovanje“ parkova i javnih prostora; o reklamiranju „dizajnerskih“ jajašaca i spermatozoida za potpomognuto stvaranje potomstva; o unajmljivanju surogat majki u zemljama u razvoju; o državnoj i kompanijskoj kupovini i prodaji prava na zagađivanje životne sredine; o sistemu finansiranja izbornih kampanja koji je na pedalj od dozvoljavanja kupovine i prodaje izbora.

To da se primena tržišta raspoređuje na zdravlje, obrazovanje, javnu sigurnost, državnu bezbednost, pravosuđe, zaštitu životne sredine, rekreaciju, rađanje potomstva, i druga društvena dobra trideset godina ranije bilo je pretežno nepoznato. Danas to uglavnom uzimamo zdravo za gotovo.

SVE JE NA PRODAJU

Zašto se treba brinuti što se krećemo prema društvu u kom je sve na prodaju?

Iz dva razloga: prvi je nejednakost; drugi je korupcija. Uzmite u obzir nejednakost. U društvu gde je sve na prodaju život je teži za one sa skromnim prihodima. Što se više nečeg može kupiti novcem, to je bogatstvo (ili nedostatak bogatstva) važnije.

Da je jedina prednost bogatstva sposobnost da se kupuju jahte, sportska kola ili plaćaju pomodna letovanja, nejednakost u prihodima i bogatstvu ne bi bila naročito važna. Ali budući da se novcem kupuju sve više i više politički uticaj, dobra zdravstvena zaštita, dom u bezbednom komšiluku umesto u nekom ogrezlom u kriminal, upis u elitne škole umesto u one na lošem glasu – raspodela prihoda i bogatstva postaje sve bitnija i bitnija. Tamo gde se sve što je dobro kupuje i prodaje, neizmerno je važno imati novac.

Šta sve novac ne može da kupi?

To objašnjava zašto je poslednjih nekoliko decenija naročito teško padalo siromašnim porodicama i onima iz srednje klase. Ne samo što se produbio jaz između bogatih i siromašnih već je i komodifikacija* svega naoštrila žaoku nejednakosti tako što je učinila da novac postane bitniji nego ranije.

Drugi razlog zašto bi trebalo da oklevamo da stavimo sve na prodaju teže je opisati. Nije reč o nejednakosti i pravdi, već o korozivnoj sklonosti tržišta. Time što će se staviti cena na ono što je dobro u životu to se može iskvariti. To je zato što tržišta ne samo što raspodeljuju dobra nego i iskazuju i promovišu određene stavove prema dobrima koja se razmenjuju. Ako se plati klincima da čitaju knjige, možda će ih to podstaći da čitaju više, ali to ih takođe uči da na čitanje gledaju kao na obavezu, a ne kao na izvor unutrašnjeg zadovoljstva. Aukcijska prodaja mesta na brucoškim predavanjima najvišem ponuđaču mogla bi da poveća prihod, ali takođe potkopava integritet koledža i vrednost diplome. To što će se unajmiti strani najamnici da vode naše ratove moglo bi da sačuva život našim građanima, ali narušava smisao državljanstva.

Ekonomisti često pretpostavljaju da su tržišta inertna, to jest da ne utiču na dobra koja se na njima razmenjuju. Ali to nije istina. Tržišta ostavljaju svoj pečat. Ponekad tržišne vrednosti istiskuju netržišne vrednosti o kojima treba brinuti.

Razume se, ljudi se ne slažu u tome o kojim vrednostima treba brinuti i zašto. Stoga, da bismo odlučili šta treba – a šta ne treba – da bude moguće kupiti novcem, moramo odlučiti koje bi to vrednosti trebalo da upravljaju raznim oblastima društvenog i građanskog života. Kako to promišljati, tema je ove knjige.

Evo kratke najave odgovora koji se nadam da ću ponuditi: kad odlučimo da se izvesna dobra mogu kupovati i prodavati, mi odlučujemo, makar implicitno, da je prikladno tretirati ih kao robu, kao sredstva za

* Proces pretvaranja predmeta, umeća, dobara i usluga u robu na tržištu. (Prim. lekt.)

sticanje profita. Ali nisu sva dobra propisno vrednovana na taj način.¹⁸ Najočigledniji primer su ljudska bića. Ropstvo je bilo užasno zato što je ljudska bića tretiralo kao robu koja se može kupovati i prodavati na licitaciji. Takav tretman ne vrednuje ljudska bića na ispravan način – kao osobe vredne dostojanstva i poštovanja, a ne oruđa za sticanje dobiti.

Nešto slično može se kazati i za ostala dragocena dobra i praksu. Mi ne dozvoljavamo da se deca kupuju i prodaju na tržištu. Čak i da kupci ne zlostavljaju decu koju kupe, trgovina decom izražavala bi i promovisala pogrešan način njihovog vrednovanja. Deca se ne smatraju robom široke potrošnje, već bićima koja su vredna ljubavi i brige. Ili uzmite u obzir prava i obaveze državljanstva. Ako ste pozvani na porotničku dužnost, ne možete unajmiti zamenu da zauzme vaše mesto. Niti dozvoljavamo građanima da prodaju svoje glasove, mada bi drugi možda bili voljni da ih kupe. Zašto ne? Zato što verujemo da građanske dužnosti ne treba posmatrati kao privatnu svojinu, već ih umesto toga treba smatrati za javnu odgovornost. Preneti ih na nekog drugog značilo bi degradirati ih, vrednovati ih na pogrešan način.

Ti primeri ilustruju širu poentu: nešto što je dobro u životu pokvari se ili degradira ako se pretvori u robu. Zato, da bismo odlučili gde je tržištu mesto i treba li ga držati na distanci, moramo odlučiti kako da vrednujemo dotična dobra – zdravlje, obrazovanje, porodični život, prirodu, umetnost, građanske dužnosti i tako dalje. To su moralna i politička pitanja, a ne isključivo ekonomska. Da bismo na njih odgovorili, moramo diskutovati, slučaj po slučaj, o moralnom značaju tih dobara i o propisnom načinu njihovog vrednovanja.

Takvu debatu nismo imali tokom epohe tržišnog trijumfalizma. Kao posledica toga, ne shvatajući to i ne odlučivši da to uradimo, odlutali smo od toga da imamo tržišnu ekonomiju do toga da budemo tržišno društvo.

Razlika je u sledećem: tržišna ekonomija je oruđe – dragoceno i efikasno – za organizaciju proizvodnih aktivnosti. Tržišno društvo je način

života u kom tržišne vrednosti prodiru u svaki aspekt ljudskog bitisanja. To je mesto gde se društveni odnosi stvaraju po liku tržišta.

U savremenoj politici nedostaje debata o ulozi i domašaju tržišta. Želimo li tržišnu ekonomiju ili tržišno društvo? Kakvu bi ulogu tržišta trebalo da igraju u javnom životu i ličnim odnosima? Kako možemo odlučiti koja dobra treba da se kupuju i prodaju, a kojima treba da upravljaju netržišne vrednosti? Gde to para ne bi trebalo da vrti?

Ova knjiga nastoji da pruži odgovore na ta pitanja. Budući da se ona dotiču spornih vizija dobrog društva i dobrog života, ne mogu obećati konačne odgovore. Ali nadam se da ću u najmanju ruku podstaći javnu diskusiju o tim pitanjima i da ću pružiti filozofski okvir za njihovo promišljanje.

PREISPITIVANJE ULOGE TRŽIŠTA

Čak i ukoliko se slažete sa činjenicom da se moramo uhvatiti ukoštac sa krupnim pitanjima o moralnosti tržišta, možda niste sigurni u to da je naš javni diskurs dorastao tom zadatku. To je opravdana briga. Svaki pokušaj da se preispitaju uloga i domašaj tržišta trebalo bi da počne uzimanjem u obzir dve obeshrabrujuće prepreke.

Jedna su istrajna moć i prestiž tržišnog razmišljanja, čak i u godinama nakon najgoreg tržišnog neuspeha u poslednjih osamdeset godina. Druga su mržnja i praznina našeg javnog diskursa. Ta dva stanja nisu u potpunosti nepovezana.

Prva prepreka zbunjuje. Finansijska kriza iz 2008. naširoko se smatrala za moralnu presudu nekritičkom zagrljaju tržišta koji je dominirao, širom političkog spektra, pune tri decenije. Činilo se sigurnim da će kolaps nekad moćnih finansijskih firmi sa Vol strita i potreba za masivnom finansijskom pomoći na račun poreskih obveznika podstaći preispitivanje tržišta. Čak je i Alan Grinspen, koji je na čelu Federalnih rezervi SAD

služio kao prvosveštenik vere u tržišni trijumfalizam, priznao „stanje šokirane neverice“, zato što se ispostavilo da je njegovo uverenje kako je slobodno tržište sposobno da se samo koriguje bilo pogrešno.¹⁹ Na koricama britanskog časopisa *Economist*, poznatog i po tome što daje prednost slobodnom tržištu, pojavila se slika udžbenika iz ekonomije koji se topi, ispod naslova: ŠTA JE POŠLO NAOPAKO SA PRIVREDOM?²⁰

Epohi tržišnog trijumfalizma došao je kataklizmični kraj. Sada je, sigurno, došlo vreme za moralno svođenje računa, za trezveno promišljanje o veri u tržište. Ali to se nije dogodilo.

Upadljiv krah finansijskih tržišta nije učinio mnogo da umanjí uverenost u tržišta uopšte. U stvari, finansijska kriza je više diskreditovala državu nego banke. Istraživanja iz 2011. godine otkrila su da američka javnost više krivi saveznu vladu od finansijskih institucija sa Vol strita za privredne probleme s kojima se država suočavala – u odnosu od više nego dva prema jedan.²¹

Finansijska kriza bacila je Sjedinjene Države i veliki deo globalne ekonomije u najgoru recesiju još od Velike depresije i ostavila je milione ljudi bez posla. Međutim, nije podstakla temeljno preispitivanje tržišta. Umesto toga, njena najistaknutija politička posledica u SAD bio je uspon Pokreta čajanka, od čijeg bi neprijateljskog stava prema vladi i prihvatanja slobodnih tržišta pocrveneo čak i Ronald Regan. U jesen 2011. pokret Okupirajte Vol strit izazvao je proteste u gradovima širom Sjedinjenih Država i sveta. Na tim protestima na nišan su uzete velike banke i korporativna moć, kao i rastuća nejednakost u prihodima i bogatstvu. Uprkos različitim ideološkim orijentacijama, aktivisti Pokreta čajanka i Okupirajte Vol strit zastupali su gnev javnosti zbog pružanja finansijske pomoći korporacijama na račun poreskih obveznika.²²

Bez obzira na te glasove protesta, ozbiljna debata o ulozi i domašaju tržišta uglavnom je i dalje odsutna iz našeg političkog života. Demokrate i republikanci se svađaju, kao što čine već odavno, o porezima, trošenju i deficitu budžeta, samo sada sa većom ostrašćenošću i manjom

sposobnošću da nekoga inspirišu ili ubede. Razočaranje u politiku probudilo se jer su građani sve nezadovoljniji političkim sistemom nesposobnim da radi za javno dobro ili da reši najvažnija pitanja.

To nezavidno stanje javnog diskursa predstavlja drugu prepreku za debatu o moralnim ograničenjima tržišta. U vreme kada se političke rasprave sastoje prevashodno od nadvikivanja i vike na kablovskoj televiziji, ostrašćenih otrovnih reči i uvreda u radio-emisijama i ideološkog gađanja hranom u Kongresu, teško je zamisliti logičnu i zdravorazumsku javnu debatu o tako kontroverznim moralnim pitanjima kao što je pravi način da se vrednuju razmnožavanje, deca, obrazovanje, zdravlje, životna sredina, državljanstvo i druga dobra. Ali verujem da je takva debata moguća i da bi okrepila naš javni život.

Neki u našoj zatrovanoj politici vide neumerenost moralnog ubeđenja: prevelik broj ljudi veruje preduboko, prejako, u sopstvena ubeđenja i želi da ih nametne svima drugima. Mislim da to pogrešno tumači našu nepriliku. Problem s našom politikom nije previše moralnih ubeđenja, već premalo. Naša politika je usijana zato što je uglavnom isprazna, lišena moralnog i duhovnog sadržaja. Ona ne uspeva da se uhvati ukoštac sa pitanjima do kojih je ljudima stalo.

Moralna praznina savremene politike ima veliki broj izvora. Jedan je pokušaj da se ideje o dobrom životu proteraju iz javnog diskursa. Iz nade da ćemo izbeći političke i kulturne podele i sukobe, mi neretko insistiramo na tome da građani ostave svoja moralna i duhovna ubeđenja po strani kad stupe na javnu funkciju. Ali uprkos dobrim namerama, nevoljnost da se rasprave o dobrom životu puste u politiku utrla je put za tržišni trijumfalizam i za nastavak nadmoći tržišnog razmišljanja.

I tržišni način razmišljanja na svoj način lišava javni život moralnih rasprava. Deo privlačnosti tržišta leži u tome što ona ne osuđuju prednosti koje zadovoljavaju. Ne pitaju da li su neki načini vrednovanja dobara viši ili vredniji od drugih. Ako je neko voljan da plati za seks ili za bubreg, a neka odrasla osoba je voljna da proda, jedino pitanje koje ekonomista

postavlja jeste: „Pošto?“ Tržišta ne upiru prstom. Ona ne prave razliku između sklonosti vrednih divljenja i onih niskih. Svaka stranka u nekom dogovoru sama odlučuje koju će cenu staviti na ono što se razmenjuje.

Taj stav prema vrednostima koji ne osuđuje leži u srcu tržišnog razmišljanja i objašnjava veliki deo njegove privlačnosti. Ali to što se ustežemo da se upustimo u moralnu i duhovnu raspravu, zajedno sa našim svesrdnim prihvatanjem tržišta, koštalo je kao Svetog Petra kajgana: lišilo je javni diskurs moralne i građanske snage, i doprinelo tehnokratskoj, rukovodilačkoj politici, od koje danas boluju mnoga društva.

Debata o moralnim ograničenjima tržišta omogućila bi nam da odlučimo, kao društvo, gde tržišta služe javnom dobru, a gde im nije mesto. Ona bi takođe okrepila našu politiku tako što bi u javni prostor sa dobrodošlicom dočekala konkurentne ideje o dobrom životu. Kako bi, inače, takve rasprave drugačije mogle da se nastave? Ako se slažete da kupovina i prodaja izvesnih dobara ta dobra kvari ili degradira, onda sigurno verujete da su neki načini njihovog vrednovanja prikladniji od drugih. Nema smisla govoriti o kvarenju neke aktivnosti – roditeljstva, na primer, ili građanskog vaspitanja – osim ako ne mislite da su neki načini da se bude roditelj, ili građanin, bolji od nekih drugih.

Moralni sudovi poput ovih leže iza šaciće ograničenja na tržištima koje i dalje vidimo. Mi ne dopuštamo roditeljima da prodaju svoju decu, ni građanima da prodaju svoje glasove. A jedan od razloga zašto to ne činimo je, istini za volju, moralno osuđujući: mi verujemo da prodaja toga vrednuje to na pogrešan način i podstiče loše ponašanje.

Razmišljanje o moralnim ograničenjima tržišta čini da ta pitanja budu neizbežna. Ono zahteva da zajedno diskutujemo, u javnosti, kako da vrednujemo društvena dobra koja cenimo. Bila bi ludost očekivati da bi moralno robusniji javni diskurs, čak i u svom najboljem izdanju, doveo do toga da se svi slože u svim spornim pitanjima. Ali doveo bi do zdravijeg javnog života. Takođe bi nas učinio svesnijim nego inače u pogledu cene koju plaćamo za život u društvu gde je sve na prodaju.

Šta sve novac ne može da kupi?

Kad razmišljamo o moralnosti tržišta, najpre pomišljamo na banke sa Vol strita i njihova nesmotrena zlodela, na hedž fondove* i državnu finansijsku ispomoć velikim korporacijama, kao i na regulatornu reformu. Ali moralni i politički izazov s kojim se danas suočavamo sveprisutniji je i prizemniji – preispitati ulogu i domašaj tržišta u svakoj našoj društvenoj praksi, ljudskim odnosima i svakodnevnom životu.

* Vrsta investicionog fonda za ograničen broj ulagača sa širokim spektrom investicionih i kupoprodajnih aktivnosti. Nudi priliku da se ostvare visoki prinosi uz visok rizik. (Prim. lekt.)

